

LOTIN SO'ZLARINING O'ZBEK TILIDA QO'LLANILISHING NAZARIY ASOSLARI

Torebayeva Sarbinaz Baxitovna

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Qo'ng'iro't tumani 1-son kasb hunar maktabining
O'zbek tili fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada barcha tillarda hayotimizda ishlatiladigan chet el so'zlarining etimologiyasi keltirilgan. Tillar tuzilishi, so'z boyligi jihatidan farq qiladi, ammo barcha tillarda ba'zi umumiy qonunlar mavjud. Biz o'zimizda va boshqa tillarda tez-tez eshitadigan va ishlatadigan ba'zi chet el so'zlari lotin tilidan kelib chiqqan va boshqa tillardan olingan.*

Kalit so'zlar: *termin elementi, o'zlashmalar, etimologiya, leksik material, lotin tili, tilshunoslik.*

Kirish.

Bugungi davr tilshunoslik fanida har qanday lingvistik hodisani tahlil qilish uzoq davom etgan evolutsiyani boshdan kechirdi, uning davomida tadqiqot usullari ham, o'rganilayotgan ob'ekt haqidagi g'oyalar ham sezilarli darajada o'zgardi. Chet tillarni rivojlantirishning zamonaviy davri fan va texnikaning turli sohalaridagi atamalarning sezilarli miqdoriy o'sishi, ularning umumiy so'zlashuv tiliga faol kirib borishi va so'z boyligini yangi birliklar bilan to'ldirishi bilan tavsiflanadi. Ilmiy-texnik ma'lumotlarning jadal rivojlanishi bilan bog'liq ravishda chet tilini ilmiy-texnik tarjima qilish jarayonida terminlarning ishlash xususiyatlarini o'rganish muammolari tobora dolzarb bo'lib qolmoqda. "Xalq o'z tilini inson faoliyatining vositasi sifatida yaratadi", deb yozadi Gumboldt. Alohida tovushlar, grammatik birliklar, fonetik qoidalar va hatto kesmalar bir tildan ikkinchisiga o'tishi mumkinligiga qaramay, so'z birikmasi o'zlashma so'zlarning asosiy manbai hisoblanadi. Leksik materialni bir tildan ikkinchisiga o'tkazish uchun ma'lum shartlar zarur. Avvalo, ikki yoki undan ortiq xalq o'rtasida uzoq muddatli til aloqasi, har ikkala tilni yaxshi biladigan ikki tilli odamlarning mavjudligi, shuningdek, o'zlashma so'zlardan foydalanishning funksional zarurligi talab qilinadi. Donor tilidan qabul qiluvchi tiliga xorijiy so'zni o'zlashtirishning turli usullari mavjud: birinchidan, qo'shni xalqlarning nutq aloqasi orqali; ikkinchidan, madaniy qadriyatlar, shuningdek ilmiy ma'lumotlar almashinuvi tufayli uzoq aloqalar orqali.

Lotin tili deyarli XX asr davomida Yevropa xalqlari uchun aloqa vositasi bo'lib xizmat qildi, uning yordami bilan ular Rim va Yunon madaniyati bilan tanishdilar va idrok etdilar. U Yevropa xalqlari tillariga ham, grammatika sohasida ham, ayniqsa lug'at sohasida juda katta ta'sir ko'rsatdi. O'zlashgan so'zlarini o'rganish qiziqarli faktarga murojaat qilishni anglatadi. Ko'p so'zlarning lotincha kelib chiqishi haqida kam odam biladi. Biz tillarning tarixini bilishimiz, madaniy-kognitiv darajamizni, dunyoqarashimizni kengaytirmog'imiz zarur va qiziqarli faktlarni boshqalar bilan

bo'lishishni istaymiz. O'zbek tilida qancha lotin va yunon o'zlashgan so'zlar mavjudligi hech kimga ma'lum emas. Bu XXI asr tilshunoslari chuqur o'rganishi lozim bo'lgan mavzudir. Tarixiy rivojlanish jarayonida inson tillari doimiy ravishda bir-biri bilan ma'lum aloqalarga kirishgan va kirishda davom etmoqda. Tilshunoslik - bu ikki yoki undan ortiq tillarning o'zaro ta'siri bo'lib, ularning bir yoki bir nechtasining tuzilishi va so'z boyligiga ta'sir qiladi. Tilshunoslik bilan aloqa qilishning eng oddiy holati bu so'zni bir tildan boshqasiga o'zlashishidir. Qoida tariqasida, so'zni o'zlashishi ushbu so'z bilan belgilangan ob'ekt yoki tushunchani o'zlashish bilan bog'liq. Har qanday so'zning orqasida butun bir tarix bor. Til madaniy va milliy o'ziga xosligimizning eng muhim vositasi sifatida bizga juda ko'p qiziqarli narsalarni aytib berishi mumkin. Til ham odamlar singari, qadimiy yunon va lotin tillari singari plastik yoki konservativ, hatto "o'lik" bo'lishi mumkin. "Til unga hayot bergan ajdodiga ega, qulay sharoitlarda u nasldan nasldan uzoqlashishi mumkin, xuddi rimliklar olib kelgan lotin tili singari, butun nasl-nasabli avlodlar oilasi kabi" (V. Stivenson).

Mazkur maqolada barcha tillarda hayotimizda ishlatiladigan chet el so'zlarining etimologiyasi keltirilgan. Tillar tuzilishi, so'z boyligi jihatidan farq qiladi, ammo barcha tillarda ba'zi umumiy qonunlar mavjud. Biz o'zimizda va boshqa tillarda tez-tez eshitiladigan va ishlatiladigan ba'zi chet el so'zlari lotin tilidan kelib chiqqan va boshqa tillardan olingan. O'zlashgan so'zlarni ma'nolarini etimologiya ya'ni so'zlarni kelib chiqishini o'rganadigan tilshunoslik bo'limi o'rganadi. So'zlarni o'zlashtirish - bu jarayon bo'lib, natijada so'z paydo bo'ladi va tilda mustahkamlanadi. So'zlarni o'zlashtirish tilning so'z boyligini to'ldiradi. O'zlashgan so'zlar xalqlar o'rtasidagi aloqalarning to'liqligini aks ettiradi. Nemis tillarida eng qadimiy lotin o'zlashmalarining keng qatlami mavjud, slavyan tillarida eng qadimgi o'zlashmalar german va eron tillaridan olingan. Masalan, nemischa Arzt "tabib" so'zi lotincha "arhiator" (Bosh shifokor). So'zlarni o'zlashtirish ko'pincha so'zning ma'nosini o'zgartiradi. Shunday qilib, fransuzcha "chance" so'zi "siz omadlisiz" degan ma'noni anglatadi, O'zbek tilida "shans" so'zi faqat "omad ehtimoli, imkoniyat" degan ma'noni anglatadi. Chet so'zlarni o'zlashtirishning asosiy oqimi mutaxassislarining so'zlashuv tilidan o'tadi.

O'zlashmalar orasida internatsionalizm deb ataladigan guruh ajralib turadi, ya'ni. dunyoning ko'plab tillarida tarqalgan yunon-lotin kelib chiqishi so'zlari. Bunga, masalan, yunoncha so'zlar kiradi: pedagogika, biologiya demokratiya, printsip, psixologiya. Xalqaro ilmiy atamashunoslikda tayyor lotin va yunon so'zlaridan tashqari individual yunon-lotin morfemalari ham keng qo'llaniladi: ildizlar, prefikslar, qo'shimchalar (ko'plab yunon morfemalari lotin tili tomonidan qadimgi davrlarda olingan) Yunon tilidan kirin kelgan so'zlarning qurilish elementlariga, masalan: bio-, geo-, gidro-, antropo-, piro-, xrono-, psixo-, mikro-, demo-, teo-, paleo-, neo-, makro-poly-, mono -, para-, allo-, -logy, -graphic-, super-, inter-, extra-, re-, op-, -isation va boshqalar kiradi. Terminlarni tuzishda xalqaro yunon va lotin elementlari bir-birlari bilan birlashtirilishi mumkin. (masalan: televidenie, sosiologiya), shuningdek yangi

Yevropa tillaridan olingan morfemalar bilan, masalan, Spidometr-tezlik o'lchov vositasi ("Speed" inglizcha tezlikdan).

Etimologiya (yunoncha "etimo" "haqiqat" va "logos" "tushuncha, o'qitish" dan), so'zlarning kelib chiqishini o'rganadigan tilshunoslik bo'limi, ma'lum bir so'zning kelib chiqishi haqidagi har qanday faraz. Ushbu so'nggi tushuncha "yaqin etimologiya" - vaqt o'tishi bilan yo'qolgan so'zning o'sha tildagi boshqa so'zlar bilan hosila aloqalarini aniqlash va "uzoq etimologiya" - so'zlarni tildan tashqarida so'z birikmalarini aniqlashni ajratib turadi.

Har qanday tabiiy tilning so'zlari - kelib chiqishiga ko'ra quyidagi guruhlarga bo'linishi mumkin:

① asl so'zlar, ya'ni. ajdodlar tilidan meros qolgan so'zlar (eng ko'p sonli guruh);

② tilda mavjud (yoki oldindan mavjud) so'z yasaliş vositalari yordamida hosil bo'lgan so'zlar;

③ boshqa tillardan o'zlashtirilgan so'zlar;

④ sun'iy ravishda yaratilgan so'zlar (barcha tillarda vakili bo'lmagan guruh).

Tillarning o'zaro ta'sirini kuchaytirish xalqlar o'rtasidagi madaniy va iqtisodiy aloqalarning kuchayib borayotgan roli bilan qarindosh va qarindosh bo'lmagan tillarda mavjud bo'lgan so'zlarning maxsus fondini shakllantirishga olib keladi. Ushbu so'zlar fan va texnikaning turli sohalari maxsus terminologiyasi sohasiga taalluqlidir. O'zlashmalar o'zlashish tili tizimiga moslashgan va shu bilan o'zlashtirilganki, bunday so'zlarning chet tilidagi kelib chiqishi ushbu tilda so'zlashuvchilar tomonidan sezilmaydi va faqat etimologik tahlil yordamida ochiladi. Lotin tilidan o'zbek va rus tillariga kelgan so'zlarning ma'nosini tushuntirib beramiz:

Xulosa.

Biz uchun lotin tili, avvalo, fan, madaniyat, din, tibbiyot tili. Leksik lotinizm va yunonizmlarni o'rganish natijasida quyidagi xulosalar qilindi:

1. Ko'p so'zlar ilm-fanning turli sohalariga tegishli, shuning uchun ular orasida tibbiyot, yuridik, va ma'rifiy so'z birikmalari ajralib turadi. Barcha lotinizm va yunonizmlar zamonaviy o'zbek tilida qo'llaniladi.

2. Lotinlashtirish va yunonizmlarning asosiy qismi frantsuz va nemis tillaridan olingan.

3. O'zbek tilining milliy o'ziga xosligi unga begona so'zlarning kirib kelishidan umuman aziyat chekmagan, chunki o'zlashmalar har qanday tilni boyitishning mutlaqo tabiiy usuli hisoblanadi.

Lotin tili "o'lik", ammo uning "o'limi" chiroyli edi - u ming yil davomida ko'pchilik Yevropa tillarini oziqlantirdi, ba'zilariga asos bo'lib, boshqa tillarni yuzlab va minglab so'zlar bilan, shu jumladan o'zbek tilini ham boyitdi. Shunday qilib, biz aniq aytishimiz mumkinki, barcha tillarda bir xil eshitiladigan yuqoridagi xalqaro so'zlar lotin tiliga qaytadi. Lotin tili o'lik til deb qaralishini bilsak-da, hayotimizning barcha sohalarida kelib chiqishi yunon va lotin tillariga borib taqaladigan so'zlardan foydalaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Den Braun "Raqamli qal'a" Tarjimon O. G'ulomova Toshkent: Nihol, 2019;
2. Г.А. Крылов Этимологический словарь русского языка - СПб.: ООО «Полиграфсервис», 2005
3. Капитула Л. С. "Латинский язык и основы медицинской терминологии" Минск, БГМУ, 2003